

Za savci na poloostrov Valdés

Poloostrov Valdés je zoologicky známou a atraktivní oblastí na atlantském pobřeží argentinské Patagonie, přitahující pozornost vědců a turistů z celého světa svými početnými populacemi mořských ptáků a savců. Milovníkům savců nabízí skvělé podmínky nejen pro pozorování a studium mořských druhů, ale i suchozemských zástupců travnatých a polopouštních biotů. Místní mořští savci jsou navíc zajímaví řadou svébytných projevů v chování a ekologii, které jsou unikátní i v globálním kontextu.

Valdés se nachází na severovýchodním pobřeží provincie Chubut, s níž ho spojuje úzká šíje. Svou rozlohou 3 600 km² představuje významnou přírodní rezervaci, která byla v r. 1999 zařazena do Seznamu světového přírodního a kulturního dědictví UNESCO. Zatímco většina půdy na poloostrově je v soukromém vlastnictví rančerů (tzv. estancias), pobřeží a okolní vody jsou součástí rezervace pod správou Provinční turistické organizace (OPT).

Poloostrov lemují skaliska i rozsáhlé písčité pláže přímo vybízející ke koupání, naštěstí však vyhrazené pouze divokým zvířatům. Nad nimi se tyčí až 100 m vysoké útesy, jejichž protipólem je proláklina Salinas Grandes, která spadá 35 m pod hladinu moře a představuje tak nejnižší bod na jihoamerické pevnině. Převládá zde semiaridní klima s průměrnými ročními srážkami 246 mm, které však během roku výrazně kolísají. Průměrná roční teplota je 10,6 °C, s rozpětím 15–35 °C v letním a 0–15 °C v zimním období, kdy po dobu 12–20 dní mohou teploty klesnout až pod bod mrazu. Nejteplejším měsícem je únor. Typickým faktorem ovlivňujícím zdejší terestrická společenstva zejména v průběhu jarního období jsou silné větry.

Vegetace poloostrova představuje typickou formaci patagonských aridních křovin, kde se ještě dnes prohánějí početná stáda místních býložravců. Najdeme v ní na 130 druhů rostlin ze 41 čeledí, z nichž 38 druhů je pro Argentinu endemických. Hlavní složkou zdejších společenstev jsou porosty trsnatých travin rodu kavyl (*Stipa*) a xerofytních lipnic (*Poa*), v kombinaci s keři pepřovce *Schinus magellanicus* a *Condalia microphylla* z čeledi řešetlakovitých (*Rhamnaceae*).

Rezervace se stala významným útočištěm početných populací mořských ptáků a savců. Ti zde nacházejí jak ideální podmínky pro rozmnožování, tak i dostatek potravy ve zdejších relativně teplých a produktivních vodách oceánu.

Milovníci ptáků tady mohou pozorovat na 181 druhů, přičemž 7 z nich tvoří rozsáhlé hnízdní kolonie na 12 izolovaných místech po celém poloostrově. Nejpočetnější je tučňák magellanský (*Spheniscus magellanicus*), který hnízdí v pěti kolo-

niích v počtu téměř 40 tisíc párů. Hojněji jsou také rasek jižní (*Larus dominicanus*) asi se 6 tisíci hnízdicími páry, kormorán subtropický (*Phalacrocorax brasilianus*, syn. *olivaceus*), kormorán skalní (*P. magellanicus*), rybák obecný (*Sterna hirundo*), volavka bílá (*Egretta alba*) a kvakoš noční (*Nycticorax nycticorax*). Ze suchozemských druhů patří k významným prvkům místní avifauny nandu menší (*Rhea pennata*, syn. *Pterocnemia pennata*), známý též jako nandu Darwinův, který tu nahrazuje nandu pampového (*R. americana*). Místem s největší koncentrací hnízdicích druhů je nedaleký ostrov Isla de los Pájaros. Valdés představuje zároveň důležitou zastávku pro migrující ptáky, objevuje se zde na 66 druhů.

Suchozemští savci

Z terestrických savců hostí pláň poloostrova zejména početná stáda lamy guanako (*Lama guanicoe*). Lze na ně narazit poměrně často, jak se pasou ve společnosti ovcí a koní místních rančerů. Jsou to ale docela plachá zvířata a přiblížit se k nim je proto obtížné (obr. 12). Guanaka jsou

velice přizpůsobivá a otužilá a díky těmto vlastnostem nacházejí vhodné podmínky k životu i na dosti extrémních stanovištích. Najdeme je od vyprahlých polopouští severního Chile až po subarktický jih kontinentu.

Z menších savců je běžně k vidění pásovec štětinatý (*Chaetophractus villosus*), jenž se nevyhýbá ani turisticky exponovaným lokalitám (obr. 4). Při troše štěstí lze zahlédnout dalšího typického zástupce otevřených plání – maru stepní (*Dolichotis patagonum*). Tento velký hlodavec s krátkýma ušima a dlouhýma nohama žije v norách, čímž se liší od jiného zdejšího dlouhonohého savce – zajíce polního (*Lepus europaeus*, obr. 11). Zajíc není na poloostrově původní, rozšířil se sem ze střední Argentiny, kam byl v r. 1888 vysazen z Německa a Francie jako lovná zvěř. Dnes se však na mnoha místech již lovem nereguluje, a proto zajecí populace narůstá a představuje pro maru stepní vážnou konkurenci. V současnosti se areál rozšíření zajíce s výskytem mary silně překrývá, a přestože se oba druhy v řadě ekologických nároků a ve vybraných aspektech životních strategií dosti liší, došlo od 19. stol. v oblastech společného (sympatrického) výskytu k významnému poklesu populace mary. Jedním z důvodů může být kompetice o potravní zdroje, v níž je zajíc úspěšnější, a to usnadňuje jeho nekontrolované šíření.

Vedle býložravců žijí na Valdésu také zástupci šelem. Dnes jde však převážně o menší druhy, jedinou zdejší velkou terestrickou šelmu – pumu (*Puma concolor*, obr. 2) farmáři v minulosti vyhubili. Největším tak nyní zůstal pes argentinský (*Pseudalopex griseus*, syn. *Lycalopex griseus*), jenž velikostí a vzhledem připomíná šedivou lišku a můžeme ho spatřit osamoceně (viz obr. 3) nebo v párech. Někteří jedinci jsou poměrně kroci a lidí se nebojí. Velmi obtížně lze naopak zahlédnout zdejší poddruh kočky pampové (*Leopardus colocolo crucinus*), která žije velmi skrytě. Od ostatních poddruhů se liší největší velikostí a nevýraznou kresbou těla s typicky našedlým zbarvením srsti. Výjimkou

1 Pobřeží argentinského poloostrova Valdés představuje mozaiku stanovišť od aridních křovinatých formací obývaných polopouštními a stepními druhy savců až po písčité pláže a mořská skaliska vhodná pro ploutvožce.

2 Puma (*Puma concolor*) byla původně největší suchozemskou šelmou poloostrova. V současné době ji zde však farmáři prakticky vyhubili.

3 Psa argentinského (*Pseudalopex griseus*) lze občas pozorovat i poměrně zblízka.

4 Pásovec štětinatý (*Chaetophractus villosus*) je na poloostrově běžným druhem.

5 Samice lachtana hřivnatého (*Otaria flavescens*) se drží převážně na skalách blíž k moři, což může být způsobeno i prostorovou konkurencí rypoušů sloních.

6 Samec rypouše sloního (*Mirounga leonina*) má charakteristicky vyvinutý nos výrazně se zvěšující v době říje.

7 Samice rypouše sloního

jsou pouze tmavě pruhované končetiny a skvrnitě břicho. Z dalších šelem zde žije ještě např. grizon malý (*Galictis cuja*) z čeledi lasicovití (*Mustelidae*) a skunk jižní (*Conepatus humboldtii*) z čeledi skunkovití (*Memphitidae*), s hnědě zbarveným hřbetem.

Ploutvonožci

V rezervaci žijí početné populace mořských šelem, tedy ploutvonožců. Nejimpozantnější je rypouš sloní (*Mirounga leonina*, obr. 6 a 7). Jde o vůbec největšího ploutvonožce a v současném pojetí i největší šelmu na světě. Dospělí samci dosahují délky 4,5–6,5 m (vyskytuje se údaj

i 9 m) a hmotnosti až 3 700 kg. Samice jsou značně menší s délkou těla 2,5–4 m a hmotností 360–800 kg. Na Valdésu tvoří kolonii v severovýchodní části poloostrova, zvané Punta Norte. Zde se páří a rodí mláďata od konce srpna do počátku listopadu, s nejvyšším počtem vrhů během prvního týdne v říjnu. Tato nejsevernější populace v areálu druhového rozšíření je unikátní svým výskytem a současně představuje jedinou kolonii na argentinské pevnině. Všechny ostatní známé kolonie se nacházejí jižněji, nejčastěji v Antarktidě a na subantarktických ostrovech. Zřejmě jde navíc o jedinou kolonii na světě, která se rozrůstá.

Vedle rypoušů tu má domov také kolonie dvou druhů lachtanů. Větší a robustnější je lachtan hřivnatý (*Otaria flavescens*, obr. 5), jehož samci dosahují délky téměř 3 m a hmotnosti do 350 kg. Samice jsou menší s délkou 1,8–2 m a hmotností kolem 150 kg. Pro tento druh je charakteristický nápadný pohlavní dimorfismus, snad nejvýraznější mezi lachtany vůbec. Tito statní ploutvonožci se živí převážně hlavonožci a korýši, popř. rybami, ale byly zaznamenány i jejich útoky na tučňáky, pelikány a dokonce mladé jedince nebo samice lachtana jihoamerického (*Arctocephalus australis*). Tučňáky občas loví i ve skupinách. Staří samci jsou dost agresivní,

8

a to nejen vůči sobě navzájem, ale i k jiným druhům ploutvonožců. V literatuře je např. popsán případ, kdy dospělý samec usmrtil mladého rypouše sloniho, téměř stejně velkého, jako byl on sám (Shirihai 2007). Vedle lachtana hřivnatého zde žije i menší, už zmíněný lachtan jihoamerický. Dosahuje průměrné délky do 2 m a hmotnosti 150–200 kg, samice jsou opět menší, s délkou těla kolem 1,5 m a hmotností pouze 30–60 kg. Oproti předchozímu druhu je více rybožravý, čímž snižuje kompetici o potravní zdroje se svým větším příbuzným. V jeho potravě jinak najdeme i měkkýše, hlavonožce a korýše.

Lachtani i rypouši se dají na Valdésu pozorovat poměrně zblízka, a to přímo na plážích, kdy můžete procházet téměř mezi zvířaty. S ohledem na bezpečnost návštěvníků a co nejmenší rušení ploutvonožců se však smí na takovou výpravu pouze s průvodcem. Je třeba vždy bedlivě dbát jeho pokynů, postupovat pomalu a chovat se tiše. A je rovněž dobré mít na paměti, že zvířata musí mít volný průchod k moři a snažit se jim tedy unikovou cestu nikdy nezablokovat. Zatímco rypouši pak skutečně nechají člověka přijít i relativně blízko a zůstávají v poklidu ležet na písku, lachtani jsou mnohem méně důvěřiví a drží se raději dál, těsně u moře a na nepřístupných skaliskách.

Velryby jižní

Nejpopulárnějšími zdejšími mořskými savci, kteří přitahují největší pozornost návštěvníků i vědců, jsou kytovci. Z tohoto důvodu jim také v článku věnujeme nejvíce prostoru. Kolem poloostrova žije celkem 8 druhů koticovců a řada menších nebo větších druhů ozubených kytovců. Nejpočetnějším a nejatraktivnějším kytovcem vůbec je tu však velryba jižní (*Eubalaena australis*, viz obr. 8 a 9) – zástupce jednoho ze tří druhů rodu *Eubalaena*,

9

10

8 Ocas velryby jižní (*Eubalaena australis*) je to nejčastější, co můžeme z tohoto kytovce spatřit.

9 Hlava velryby jižní bývá pokryta parazitujícími korýši – podle jejich rozmístění lze rozeznat jedince velryb.

10 Pobřeží poloostrova Valdés je doslova poseto kostmi velryb z uhynulých zvířat vyvržených mořem.

11 Zajíc polní (*Lepus europaeus*) – nepůvodní, ale hojný druh zdejších plání

12 Samci lamy guanako (*Lama guanicoe*) se často drží stranou od stáda a střeží okolí. Snímky J. Suchomela

označovaného jako pravé velryby. Toto pojmenování dostaly od velrybářů, protože svou mírumilovností, pomalostí a častým pobytem u hladiny byly pro ně skutečně těmi pravými tvory k lovu. Éra zabíjení velryb tu naštěstí již skončila a na temnou minulost zůstaly jen vzpomínky. Dnes jsou tyto obři v centru zájmu armády turistů, kteří za jejich pozorování vydají nemalé částky. A je pravdou, že pohled

na kytovce o délce až 18 m a hmotnosti až 80 t zůstává skutečně nevšedním zážitkem. U Valdésu lze velryby sledovat z paluby lodí s průvodcem, které vyrážejí z městečka Puerto Piramides. Je možné vybrat si buď jednohodinový výlet větším plavidlem, nebo delší dvouhodinový na malém člunu. Ten je sice o poznání dražší, ale zato je návštěvník velrybám podstatně blíže a zážitek tak bývá intenzivnější. Ani vědci nezůstávají pozadu a velryby zde studují již od 70. let 20. stol.

Velryby jižní využívají čisté a chráněné vody zálivů Golfo Nuevo a Golfo San José k rozmnožování a rození mláďat. V té době se vyskytují tak blízko pobřeží, že jsou vidět přímo ze břehu, včetně městských nábřezí v Puerto Madryn i Puerto Piramides. Jednotlivé velryby připlouvají do těchto vod koncem podzimu a zůstávají zde od května do prosince. Nejčastěji se dají pozorovat v období mezi srpnem a říjnem. Výsledky posledních průzkumů ukazují, že od r. 1990, kdy zde bylo zjištěno asi 1 200 velryb, tato populace utěšeně

roste, v ročním průměru o 7,1 %. Pokud se míra nárůstu nezmění, lze odhadnout její dnešní velikost na asi 2 700 jedinců.

I přes zvyšování početnosti však trpí místní populace velryb mnoha problémy. Jedním z nejvýraznějších je neobvyklá a nepříjemná interakce s rackem jižním. Tento vztah ovlivňuje zdejší velryby dosti významně, a to včetně úspěšnosti při odchovu mláďat. Rackové je totiž intenzivně napadají a vyzobávají jim kůži a tuk, čímž ovlivňují jejich chování a zdá se, že i reprodukci. Vědci studují tento jev již dlouhou dobu a zjistili zajímavé skutečnosti. Rackové např. napadají s různou intenzitou všechny věkové kategorie velryb. Nejvíce jsou ale postiženy právě matky s mláďaty (i z více než 80 %), a to pětikrát častěji než osamocená mláďata. Ta se pak často po odstavu přidružují k vodícím matkám nebo osamělým dospělým velrybám. S vodícími samicemi se však vystavují podstatně vyšší frekvenci útoků (až 5,2×/hod.) než s ostatními dospělci (0,7×/hod.). První velryby s jizvami po útocích racků byly zaznamenány v r. 1974, ovšem představovaly pouhé 1 % z populace. Od té doby došlo k prudkému zvýšení výskytu takto poraněných zvířat, a to na 38 % v r. 1990, 68 % v r. 2000 a 77 % v r. 2008 (Groch 2001, Sironi a kol. 2009). Dospělé velryby se snaží snižovat četnost útoků rychlejším plaváním a změnami držení těla na hladině, kdy obracejí zraňované části pod vodu.

Zvláštní chování racků souvisí s prudkým zvyšováním jejich počtu od 70. let 20. stol., kdy vzrostlo množství odpadků z rybářských lodí a skládek na pevnině. Pro velryby však racci představují nejen obtížnou formu parazitismu. V letech 2005, 2007 a 2008 byla ve vodách poloostrova zaznamenána nezvykle vysoká úmrtnost velrybích mláďat. Podle odborníků se zdá, že to bylo právě množství zranění způsobených racky, které mohlo snížit velrybí natalitu. Vedle zranění mláďata oslabují i neustálé úniky před racčími útoky a snížená pozornost ze strany matek. Ty v místech, kde k útokům dochází, tráví asi čtvrtinu denní aktivity pouze tím, že se jim vyhýbají. Významně tak narůstá doba, po kterou se pohybují vyšší rychlostí, a to mláďata nakonec vyčerpá. Agresivita racků rovněž ovlivňuje dospívající velryby, které u Valdésu odpočívají na hladině jednu pětinu denní aktivity a téměř polovinu času věnují navazování sociálních vztahů s ostatními jedinci. Obtěžování racky však obojí narušuje, což může nakonec vývoj sociálních vazeb u mladých velryb negativně ovlivnit. Popsaná interakce nebyla dosud pozorována nikde jinde na světě, s výjimkou dvou ojedinělých případů u pobřeží Brazílie (Groch 2001).

Již bylo uvedeno, že velryby jižní jsou hlavní turistickou atrakcí poloostrova. Počet turistů vzrostl v letech 1991–2007 o 548 %, zhruba ze 17,5 tisíce na více než 113 tisíc ročně. Jen za r. 2006 přinesly velryby městu Puerto Piramides celkový zisk přes 42,6 milionů amerických dolarů. Místní úřady mají proto velký zájem obtížnou situaci s racky řešit. Za tímto účelem byla svolána v letech 2002, 2004 a 2008 již tři setkání, z nichž vzešla řada doporučení, od odstřelu racků až po omezení

potravní nabídky snížením množství organických odpadků. Přes všechna teoretická doporučení však bude záležet zejména na jejich praktické aplikaci, kterou si vážnost situace již bez odkladu vyžaduje.

Valdéské kosatky

Vedle velryb a dalších koticovců žije ve zdejších vodách i řada menších druhů ozubených kytovců, jako např. kulohlavec černý (*Globicephala melas*), plískavice tmavá (*Lagenorhynchus obscurus*), jižní (*L. australis*) a strakatá (*Cephalorhynchus commersonii*). Najdeme tady i stabilní populaci kosatky dravé (*Orcinus orca*). Pozorování těchto dravců, které lze dobře rozpoznat podle jejich charakteristických hřbetních ploutví, je však spíše sezonní záležitostí. Tito vrcholoví predátoři se zde živí převážně rybami a olihněmi, ale loví také mláďata a dospělce lachtanů, rypouše sloní a dokonce i dospělé velryby jižní. Zdejší kosatky jsou navíc proslulé svou taktikou lovu ploutvonožců v mělkých vodách. Vrhají se za kořistí až na břeh, uchopí ji čelistmi a prudkým obrátem se snaží dostat zpět do bezpečí hlubšího moře. Tato taktika se jim vyplácí, i když riskují

uváznutí na mělčině. Jde o velmi efektivní podívanou, kterou právě z této oblasti přiblížily veřejnosti skvělé dokumenty BBC. Kosatky jsou velmi inteligentní a přizpůsobují loveckou taktiku místním podmínkám, takže v různých částech světa se způsoby lovu liší a mohou být unikátní. Je více než pravděpodobné, že dospělci využívají specifické techniky i svá mláďata (Ford 2008).

Kosatky jsou na Valdésu studovány již od r. 1975 a populace tu je dlouhodobě stabilní s odhadem asi 30 jedinců. V současné době se výzkumu kosatek věnuje mezinárodní organizace Punta Norte Orca Research (www.pnor.org). Ve zdejších vodách se tyto predátoři sezonně přesunují, v souvislosti s prostorovým rozptýlením rypoušů sloních i velryb jižních. Každoroční přírůstky velrybích mláďat představují pro kosatky lákavý zdroj potravy, a proto se útoky na tyto kytovce v okolí poloostrova opakují poměrně pravidelně. Z celého roku se to týká asi 6 měsíců, kdy se kosatky a velryby setkávají na stejných místech. Zatímco turisté jsou svědky podobných dramát pouze ojedinele, vědci mají naopak vcelku podrobné záznamy.

První zpráva o útoku na velryby je z r. 1971, přičemž za 29 let jich bylo pozorováno celkem 117 a většina (90,6 %) podél východního pobřeží poloostrova. Postupně však došlo k poklesu na 23 útoků za 10 let (1991–2000), zřejmě z důvodu emigrace velryb z této nebezpečné oblasti do jiných vod rezervace. To vedlo samozřejmě nakonec i k přesunu kosatek, které je následovaly, a tak se opět intenzita útoků postupně zvýšila. Velryby čelí útokům různými způsoby, zejména aktivní ochranou mláďat s využitím úderů ocasu, přesunem do mělkých vod, shlukováním do skupin a tvorbou obranné, tzv. růžicovitě formace s mláďaty uprostřed. Shromažďování velrybích matek do skupin v tzv. školkách v zálivech poloostrova se projevuje jako účinná strategie snižující predaci mláďat.

Poloostrov Valdés se řadí k významným mořským rezervacím. Při únosném turistickém ruchu a rozumném využívání okolních vod ke komerčnímu rybolovu může přinést trvalou prosperitu jak zdejšímu populacím zvířat, tak místním obyvatelům. Všem, kteří milují mořské savce nebo divokou přírodu, pak nezbývá, než cestu na toto místo vřele doporučit.

Jiří Gaisler, Vladimír Hanák

Nový netopýr a jeho české jméno

V r. 2001 byl popsán nový druh netopýra z Řecka. Třebaže jeho popis v článku, který vyšel v časopise *Naturwissenschaften* (2001, 5: 217–223), má 6 autorů, autory vlastního popisu jsou pouze dva z nich – Otto von Helversen a Klaus-Gerhard Heller, a vědecký název netopýra je *Myotis alcaethoe* von Helversen et Heller, 2001. Záhy po prvních nálezích v Řecku a poté v Maďarsku byl tento druh zjištěn ve Francii a v severním Španělsku, Švýcarsku, Německu, Rakousku, Polsku, v Černé Hoře, Albánii, Rumunsku, Bulharsku, Anglii, v evropské části Turecka a také na Slovensku i v České republice.

1 Netopýr alcaethoe (*Myotis alcaethoe*). Foto M. Anděra

Bližší informace o rozšíření, způsobu života a výskytu tohoto netopýra u nás publikoval R. Lučan (viz Živa 2009, 2: 86–89). Autoři popisu použili jako druhové jméno řecké jméno Alcaethoe nebo Alkithoe (latinsky *Alcaethoe*, *Alcithoe* či *Alcythoe*), což je ženská mytologická postava, která byla za trest proměněna v netopýra. O. von Helversen a K.-G. Heller považovali Alcaethoe za nymfu a netopýra nazvali anglicky nymph bat, německy Nymphenfledermaus. Již v Ottově slovníku naučném se však můžeme dočíst, že podle řecké mytologie Alcaethoe nebyla nymfa, ale princezna, dcera krále Mýna, a toto pojetí v antické literatuře potvrdil podrobným rozbořením Petr Benda (2008). Původně navržený český název netopýr nymfin byl proto změněn na netopýr menší, vzhledem k tomu, že v rámci evropské chiropterofauny jde o jeden z nejmenších druhů.

Pod tímto názvem figuruje v provizorním atlasu českých savců (viz Anděra a Hanák 2007).

Tím ale historie českého pojmenování zatím posledního nově objeveného evropského netopýra nekončí. P. Benda ve zmíněném článku a v pozdějším kompletním názvosloví netopýrů světa (Benda 2010) nazval tento druh česky netopýr Alcaethoe, podobně jako v současnosti používané anglické jméno *Alcaethoe bat* nebo *Alcaethoe myotis*. S tímto názvem byla většina odborníků na naše netopýry spokojena, s výjimkou druhého autora článku (V. Hanáka), který považuje za správnější psát druhové jméno s malým počátečním písmenem.

K ověření správnosti Hanákovy pojetí se první autor článku obrátil na H. Karlíkovou z Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., s prosbou o odborný posudek. Z odpovědi (13. 12. 2011) vyjímáme: „V otázce, zda

psát druhové jméno netopýra s malým nebo velkým písmenem, se musím přiklonit k názoru V. Hanáka. Čeština vlastně ani jinou možnost nepřipouští. Velké písmeno by se psalo jen v tom případě, že by šlo o zcela konkrétní zvíře s vlastním jménem. Jinak ne. Nechala jsem vyjádřit se k tomuto problému i své brněnské kolegyně a musím říct, že jsme se všichni shodli.“

Nedávný přírůstek naší netopýří fauny se tedy jmenuje netopýr alcaethoe. Doufejme, že je to už poslední verze jeho jména. Kdyby se totiž přišlo na to, že tento druh byl již dříve popsán pod jiným vědeckým názvem (takové případy nejsou u netopýrů nijak neobvyklé), muselo by se asi změnit i české jméno. Doufejme, že k této situaci nedojde.